

O C E N A

rozprawy doktorskiej
mgr inż. arch. Anny Żebrackiej- Prus

na temat: **WYBRANE ASPEKTY ODRĘBNOŚCI KRAJOBRAZU
NA PRZYKŁADZIE DOLINY MAŁEJ PANWII**

Recenzję wykonano na podstawie zlecenia Dziekana Wydziału Architektury Politechniki Śląskiej.

FORMALNA CHARAKTERYSTYKA PRACY

Dysertacja została wykonana na Wydziale Architektury Politechniki Śląskiej pod kierunkiem dr hab. inż. arch. Krzysztofa Gasidło prof. Politechniki Śląskiej. Całość opracowania składa się z trzech części: podstawowej i dwóch załączników. Część podstawowa liczy łącznie 142 strony, w tym: tekst zasadniczy z materiałem ilustracyjnym i tabelami 128 stron, wykaz publikacji w ilości 212 pozycji książkowych, stron internetowych oraz spis rycin i tabel. Załącznik I zatytułowany „Typologia układów przestrzennych osadnictwa” stanowi zbiór 98 map układów osadniczych. Załącznik II zatytułowany „Typologia budynków mieszkalnych doliny Małej Panwi” zawiera zdjęcia budynków mieszkaniowych i mapki sytuacyjne oraz analogiczny materiał dotyczący innych, wybranych dolin rzecznych.

UWAGI WSTĘPNE I OGÓLNE

Rzeka, w każdym przypadku, czy przebiegająca w terenie otwartym czy zurbanizowanym, wpływa w znacznym stopniu na charakter przestrzeni, jej sposób zagospodarowania, spełnia szereg funkcji w środowisku m.in. funkcję biologiczno-zdrowotną, społeczną i gospodarczą. Rzeka w naturalny sposób wpisuje się w środowisko, jest z nim utożsamiana, stanowi niepowtarzalny element jego wizerunku, i bez względu na to przez jakie przebiega obszary, człowiek winien dbać o jej harmonijne współistnienie z otaczającym krajobrazem przyrodniczym i kulturowym. Nie zawsze, niestety, tak jest i właśnie Doktorantka postanowiła poruszyć i przedstawić tę problematykę w swojej dysertacji.

Do badań przyjęła niezwykle cenny obszar charakteryzujący się odrębnością krajobrazu kulturowego i przyrodniczego o bogatym zestawie ekosystemów. Delimitacją objęła obszary gmin położonych w dolinie Małej Panwi. Bodźcem, m.in. a może głównym, do podjęcia tematu jest fakt, że Doktorantka pochodzi z tych stron, obserwuje negatywne zmiany zachodzące w przeobrażeniach przestrzennych tego obszaru. Jak pisze we wstępie „Zanikają tradycyjne formy o swojskiej, wiejskiej architekturze, lub nawet typowym regionalnym stylu”. „Krajobraz przestaje być unikalny, a staje się standardowy”. Sądzę, iż Autorka żywi, i słusznie nadzieję, że apel zawarty w Jej dysertacji, znajdzie oddźwięk w działaniach władz

miejscowych, w podejmowaniu decyzji dążących do zabezpieczenia i ochrony, nawet w pewnych przypadkach prawnej, tych unikalnych, regionalnych dóbr polskiego krajobrazu wiejskiego.

W pierwszej części Doktorantka analizuje szczegółowo stan badań dotyczący przyjętej problematyki. Jest on pokaźny, różni autorzy o różnych profesjach, przedstawiają wyniki badań w zakresie dziedzin przyrodniczych, uwarunkowań fizjograficznych, rozwoju osadnictwa na terenach przyrzecznych, zabytków architektury, dzieł stanowiących encyklopedie i wskazówki działań w tym zakresie, autorstwa m.in. J. Bogdanowskiego, G. Ciołka, E. Trockiej-Leszczyńskiej i wielu, wielu innych. Jednakże, jak stwierdza Autorka, „... żadna z wymienionych pozycji nie dotyczy bezpośrednio badań zasobów urbanistycznych i architektonicznych w celu okazania odrębności kulturowej doliny rzecznej”. Można się w pewnym stopniu zgodzić się z tą uwagą i stwierdzić, chociażby ze względu na przyjęty zakres terytorialny badań i ich szczegółowość, że jest to praca wyróżniająca się i licząca w kręgu autorów i ich dzieł prezentowanych przez Doktorantkę.

Następnie przedstawione są tezy, cel i metody pracy, zakończone schematem graficznym określającym tok przeprowadzonych badań. Tezy, cel, jak również zastosowane metody, podane są w sposób prawidłowy i klarowny. Bardzo trafnie została dokonana delimitacja terenu opracowania, wyznaczona granicami przyległych do rzeki gmin.

Główna treść badań jest zawarta w częściach II, III i IV.

W części II przeprowadzone badania dotyczą ogólnych informacji o dolinie Małej Panwi w zakresie warunków przyrodniczych i kulturowych.

Jednym z głównych walorów przyrodniczych doliny, jest zachowany naturalny jej stan, co stanowi unikat pośród podobnych układów przestrzennych w kraju. Naturalny ciek z całą otuliną jest niezwykle cennym ekosystemem, pełniącym funkcje biologiczne i społeczne, i ukazuje krajobraz regionalnej wsi polskiej. Należy zaznaczyć, że nie jest to fragment ekosystemu, ale jest zbiorem ekosystemów naturalnych i przekształconych ciągnących się na długości 134 km i obejmujący 2000 m². Zwrócenie uwagi na ten, w dzisiejszych czasach jeszcze w dużej mierze zachowany fenomen natury, który należy zachować jak najdłużej, jest niezaprzeczną zasługą Doktorantki. Dbłość o zachowanie funkcjonujących bogatych i różnorodnych ekosystemów występujących na tym obszarze w postaci wód otwartych, lasów, torfowisk, łąk i pojedynczych cennych okazów przyrody, powinien być jednym z głównych priorytetów polityki ekologicznej, w tym tworzenie odpowiednich form ochrony prawnej i być uwzględniane w Studium Uwarunkowań i Kierunkach Zagospodarowania Przestrzennego oraz w planach miejscowych zagospodarowania przestrzennego. Należy tu podkreślić występowanie rodzimych, charakterystycznych dla regionu gatunków flory i fauny, co szczególnie uzasadnia ich ochronę. Autorka szczegółowo opisuje bogactwo przyrodnicze doliny Małej Panwi, podkreślając jego rolę w gospodarce leśnej i turystyce, w tworzeniu specyficznego, regionalnego krajobrazu. Pisząc o turystycznych walorach doliny, zauważa jednocześnie zjawisko zaburzania harmonii i ładu przestrzennego przez niekontrolowane budownictwo letniskowe, podkreślając konieczność uregulowania tych problemów.

W następnym etapie badań, w rozdziale zatytułowanym KULTURA, Doktorantka bardzo szczegółowo opisuje dziedzictwo kulturowe doliny Małej Panwi, analizując kolejno dzieje osadnictwa i związanego z tym procesem przemysłu kuźniczego, który odegrał kluczową rolę w rozwoju gospodarczym i społecznym tego regionu, szczególnie, że rozwijający się przemysł hutniczy prosperował na bazie sprzyjających warunków naturalnych – pokłady rudy darniowej, znaczna powierzchnia lasów. Autorka przedstawia bogatą historię rozwoju przemysłu hutniczego w obszarze doliny Małej Panwi, zaznaczając, że pierwsze wzmianki o wytapianiu żelaza sięgają IV wieku, najwyższy rozwój hutnictwa przypadał na wiek XIV do XVIII, a dziś nie pozostały po nim prawie żadne ślady. Następne badania dotyczą

bezpośrednio związanego z rozwojem miejsc pracy osadnictwa. Tu następuje bardzo dokładna i interesująca analiza historii osadnictwa, rodzajów układów urbanistycznych, charakterystycznych typów budynków mieszkaniowych, gospodarskich, usługowych i przemysłowych, będąca ilustracją powstawania dzisiejszych wsi i miast. Szczególną uwagę przypisuje Doktorantka zabudowie mieszkaniowej przy osiedlach robotniczych znajdujących się w miejscowościach doliny Małej Panwi, omawiając materiał konstrukcyjny budynków, rzuty pomieszczeń, rodzaje dachów, okien i inne detale architektoniczne, zmieniające się niestety z biegiem lat, tracąc swój pierwotny, rodzimy charakter. Doktorantka zwraca uwagę na widoczny w większości wsiach, proces zaniku starego budownictwa będącego dziedzictwem kulturowym. Przypisuje to zmianom społecznym, bogaceniu się społeczeństwa budującego nowe, wygodniejsze, lepiej wyposażone domy, lub przebudowując w takim duchu istniejące. Ale jednocześnie stwierdza, że proces ten w mniejszym stopniu dotknął wsie w dolinie Małej Panwi, gdzie zachowało się jeszcze szereg elementów kultury ludowej, regionalnej. Przyczyną były małe dochody społeczeństwa a więc niemożność budowy nowych domów. W dalszych badaniach Doktorantka pogłębia analizę bogatych zasobów dziedzictwa kulturowego w gminach doliny Małej Panwi, w tym historycznych układów urbanistycznych, obiektów architektury wiejskiej, założeń rezydencjonalnych, obronnych, sakralnych i przemysłowych, budowli inżynierskich oraz stanowisk archeologicznych. Materiał uzupełniony jest rycinami z literatury oraz bardzo bogatą i technicznie bardzo dobrą autorską dokumentacją fotograficzną.

Po badaniach ogólnych dotyczących doliny Małej Panwi, w części III Doktorantka przeprowadza badania szczegółowe. Badania ogólne i szczegółowe przeplatają się w obu częściach, co spowodowało pewne powtórzenia. Przeprowadzając typologię układów przestrzennych miejscowości położonych nad Małą Panwią, Autorka bardzo starannie opracowała tabelę zawierającą opis 32 miejscowości, określając ich położenie w gminie, pełnioną obecnie funkcję, istniejący przemysł, położenie względem rzeki, rodzaje zabudowy mieszkaniowej i układ komunikacyjny, a wyniki analizy przedstawiła w następnej tabeli będącej „...zestawieniem charakterystycznych cech układów przestrzennych wszystkich miejscowości, przez które przepływa rzeka Mała Panew”. Zabrakło może w tych tabelach określenia rodzaju, typu układu osadniczego jak np. okolnica, przydrożnica, widlica itd., które to cechy omawia Doktorantka na początku rozdziału. Badania uzupełnione są bardzo bogatym i ciekawym zestawem map, w ilości 98, układów przestrzennych badanych miejscowości, zamieszczonych w Załączniku I. Przydałoby się w tymże załączniku kilka zdań wprowadzających.

W drugim rozdziale tej części została przedstawiona typologia obiektów architektonicznych o różnych funkcjach, opisanych częściowo w poprzedniej części, skonstruowana wg przyjętych kryteriów tj. funkcjonalnych, morfologicznych, usytuowania względem ulicy. Badania są uzupełnione tabelami, mapami i zdjęciami zawartymi w tekście zasadniczym oraz dodatkowo w bardzo bogatym materiale graficznym w postaci również tabel, map i autorskich zdjęć zamieszczonych w Załączniku II. Przedstawiony jest niezwykle cenny i obszerny rejestr obiektów kubaturowych, szczególnie mieszkaniowych oraz układów urbanistycznych znajdujących się w dolinie Małej Panwi. Autorka zwraca przede wszystkim uwagę na wartości historyczne, kulturowe, świadczące o przynależności, tożsamości i unikalności zasobów tego obszaru. Na uwagę zasługuje niezwykle solidność i pracowitość Doktorantki w poszukiwaniu i pokazaniu tych wartości.

Po przebadaniu zagadnień urbanistyczno-architektonicznych doliny Małej Panwi, Doktorantka, w celu przeprowadzenia analizy porównawczej, poddaje badaniom tereny bezpośrednio ją otaczające wg analogicznej metody i jak poprzednio, uzupełnia je dokumentacją graficzno opisową w postaci tabel, mapek sytuacyjnych i autorskich zdjęć. W podsumowaniu wykazuje podobieństwa i różnice występujące w zagospodarowaniu doliny

Małej Panwi i terenów bezpośrednio ją otaczających. Wyniki porównań jeszcze bardziej podkreślają konieczność ochrony unikalnych walorów doliny Małej Panwi, jej krajobrazu, układów urbanistycznych i obiektów architektonicznych.

Również w celach porównawczych Doktorantka przytacza kilka przykładów innych dolin rzecznych : dwóch krajowych – dolinę rzeki Kamiennej i rzeki Liswarty, oraz dolinę rzeki Llobregat w Hiszpanii. Wybór tych przykładów, położonych w odległych od siebie obszarach, był podyktowany analogiami do doliny Małej Panwi w zakresie historii, rozwoju i rodzaju przemysłu, osadnictwa, typów zabudowy mieszkaniowej, warunków fizjograficznych i walorów krajobrazowych. Badania przeprowadza Autorka konsekwentnie wg takiej metody dla trzech wybranych dolin jak dla doliny Małej Panwi, co zgodnie z zamierzeniem pozwoliło na dokonanie analizy porównawczej. Poza wynikami badań przedstawionymi w głównym tekście, ich uzupełnieniem jest bogata dokumentacja w formie mapek, tabel i zdjęć podana w Załączniku II. W podsumowaniu Doktorantka wskazuje na pierwotne podobieństwo badanych dolin w zakresie środowiska przyrodniczego jak i zbudowanego oraz na zmiany powstałe na tych obszarach w następnych okresach, spowodowane procesami historycznymi, które wpłynęły na ich odmienność.

W ostatniej części pracy ZAKOŃCZENIU Autorka jeszcze raz zwraca uwagę na unikalny charakter badanego obszaru, na konieczność ochrony zachowanych jeszcze jego wartości, tożsamości regionalnej, przytacza przyczyny negatywnych przekształceń środowiska naturalnego i krajobrazu kulturowego, określa kierunki działań zapobiegawczych. Za jedną z przyczyn uważa Doktorantka brak świadomości społecznej mieszkańców w kwestii ochrony zasobów regionalnej kultury i krajobrazu, chęć polepszenia własnych warunków życia, co powoduje nieświadome niszczenie starej tkanki mieszkaniowej z regionalnymi detalami architektonicznymi, budowę nieraz dziwacznych budynków mieszkaniowych odstających od pierwotnych wzorców, niejednorodność zabudowy, rozlewanie się układów osadniczych, chaos przestrzenny. Choć dla wielu gmin opracowane są plany miejscowe zagospodarowania przestrzennego określające warunki zabudowy i zagospodarowania przestrzeni, jednakże nie zawsze precyzują one sposób i konieczność nawiązywania do tradycji regionalnych, charakteru lokalnego środowiska. Doktorantka, po analizie zapisów planów miejscowych stwierdza, że są one prawidłowe i uwzględniają wymogi zachowania ładu przestrzennego i dbałości o zachowanie cech regionalnych w architekturze i urbanistyce, nasuwa się wobec tego pytanie, skąd biorą się wszystkie nieprawidłowości przy realizacji, dlaczego jest tak źle choć wszystko jest pod kontrolą? Sugerując pewne kierunki rozwiązań takiego stanu rzeczy, Autorka przypisuje dużą odpowiedzialność władzom gmin i radnym gminnym, a przecież to gmina zatwierdza plany miejscowe, czy nie odpowiada za ich realizację, a radni są po to wybierani, żeby reprezentować mieszkańców i w tym wypadku prowadzić działalność uświadamiającą, chyba że sami jej nie mają. Chciałabym, żeby doktorantka, znając te realia powiedziała, jak to wygląda w badanym obszarze, gdzie występuje jednak zjawisko niszczenia odrębności regionalnej, szczególnie w architekturze.

UWAGI I WNIOSEK KOŃCOWY

Wieś coraz bardziej traci charakter polskiej wsi. Pogłębia się zjawisko semiurbanizacji, które ma szereg zalet ale i wad. Jednak są to procesy szczególnie niepokojące we wsiach posiadających odrębne cechy regionalne, unikalne walory krajobrazowe i kulturowe świadczące o ich przynależności i historii. Doktorantka, będąca naocznym świadkiem zachodzących niekorzystnych zmian w takim środowisku wiejskim, poprzez swoją dysertację zwraca uwagę na to zagadnienie, podkreślając jego znaczenie i konieczność kultywowania regionalnych form architektonicznych i urbanistycznych, ochrony krajobrazu.

Poza niezwykle istotnym wątkiem merytorycznym, na uwagę zasługuje konsekwentnie prowadzona konstrukcja pracy, systematyczność i metodyczność postępowania w budowie dzieła. Praca pisana jest czystym, dobrze czytany językiem, prostym i czytelnym sformułowaniem myśli. Należy też podkreślić niezwykłą rzetelność, szczegółowość w zbieraniu i przetwarzaniu materiałów, wymagającą dużego nakładu pracy. Należy się również uznanie za wykonanie bardzo dużej ilości dobrych technicznie zdjęć.

Praca ma charakter analityczny, badawczo-poznawczy a jednocześnie praktyczny.

Doktorantka posiada znaczną znajomość literatury dotyczącej badanego tematu.

Całość opracowania wykazuje bardzo duże zaangażowanie Doktorantki, dociekliwość w prowadzeniu tematu badawczego, co rokuje również o Jej dalszym rozwoju naukowym.

Wyrażam opinię, że dysertacja doktorska mgr inż. arch. Anny Żebrackiej-Prus pt. „Wybrane aspekty odrębności krajobrazu na przykładzie doliny Małej Panwi” spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim i stawiam wniosek o dopuszczenie Doktorantki do publicznej obrony.

